

הרב יעקב טריביץ

על ספר "חידושי הלכות" מהגר"א על מסכת שבת [הוצאת מוסד הרב קוק]*

סקירה כרונולוגית קצרה לתולדות החיבור

א. בשנת תרט"ו, הג"ר יהושע העשיל לוין, בראשית ספרו המונומנטאלי על הגר"א, עליות אליהו, מביא ג' מכתבים זא"ז מאת הגאון רד"ל מביאחוב, הכותב אליו ומזרזו כי ראוי לעשות רשימה מפורטת של כתבי הגר"א, וצירף לו "רשימה דסלאנים", היא רשימה של כתבי יד מביאורי הגר"א שהיו אצל הג"ר יעקב משה מסלאנים, נכד הגר"א.

בסוף ספרו עליות אליהו, ערך רי"ה רשימה כזו, בשם "עלית קיר", שם באות כא כותב בתו"ד בשם הרד"ל: "גם נמצא בכת"י ע"ד הפשט על כל מס' ברכות גם על מס' שבת עד ס"פ במה בהמה ולא נזכר בהרשימה". ומעיר על כך רי"ה: "על מס' שבת בנגלה נמצא תחת ידי, והוא אשר סידרו תלמידי לאחר פטירתו וכמעט על כל דבר כתוב אמר הגאון מו"ר הכ"מ [ועי' יו"ד ע"ב הגאון סי' ר"מ ס"ק כ"ב ע"ש"] ז"ל והוא עד סו"פ במה בהמה". ע"כ בעלית קיר שם.

[הפירוש עמ"ס ברכות, נדפס מאוחר יותר, בשנת תרנ"ט, בשם אמרי נועם. ואכן, בהקדמות שם מבואר כי כתה"י אמר"נ היה בידי הרד"ל, ור' שמואל מלצאן לקחו מידו ונתנו לר' שלמה הכהן מווילנא לחצי שנה, הוא רשם הגהות עליו בחצאי עיגול, לאחמ"כ ניתנו הכתבים להגרא"ל ליפקין, והוא ערכו לדפוס עם הגהותיו בחצאי ריבוע^א. הוא מוכיח כי מקורות החידושים הם להגר"א מחמת מקבילות בשאר ספרי הגר"א, ומסיים: "ומי היה הכותב ששמע הדברים מהגר"א ז"ל, זאת נעלם מאתי. וברוך ה' אשר זכינו לאורו"].

ב. בשנת תרמ"ט בספר "ליקוטי הגר"א" [עם פירו' הג"ר יצחק אייזיק חבר, בשם באר יצחק], נוסף בסופו כמה חיבורים ע"י המו"ל ר' שמואל לוריא, מגדולי מפיצי ומדפיסי תורת הגר"א, שם כותב "ובסופו באו חידושים עמ"ס שבת בשם הגר"א ז"ל"^א

חידושים אלו נדפסו רק עד דף ט"ו של המסכת.

ג. בשנת תרפ"ו נדפסו חידושים אלו בשלימות בשם "חידושי הלכות" (להלן: ח"ה), כלומר, כל הקטעים שכבר נדפסו ע"י רש"ל, ובנוסף גם עד סו"פ במה בהמה [וקטעים בודדים השייכים לפ'

* המאמר נשלח לתגובת מוה"ק לפני זמן מה, ולצערינו לא התקבלה תגובה.

א. היינו: עי' יורה דעה עם ביאורי הגאון סי' ר"מ סקכ"ב, שם כתב הגר"א: "וכן כאן אפילו מזכיר אחרי י"ב חודש מה שכתב בתוך יב"ח אין לומר זלה"ה אלא הכ"מ, וכ"ש בעת הכתיבה".

ב. אין זה מעניינינו כעת, אך יש להעיר כאן כבדרך אגב, שיש שייחסו [בטעות] את כל ההגהות שבאמרי נועם להרא"ל ליפקין, וכדוגמת הסיודור אזור אליהו (בסוף שמונה-עשרה לתפילת שבת, קודם אלוקי נצור) המייחס אל רא"ל את ההגה"ה לא"נ דף מ"ח ע"ב, לגבי אמירת אלוקי נצור בשבת. וכאמור הגהה זו, שנשמנה בחצאי עיגול, נכתבה ע"י ר' שלמה הכהן.

ג. ומסיים "מהעתקה שהיה תח"י הגרד"ל ז"ל, אך לא ברור אם קאי רק על ליקוטי הרמב"ם או אף על אגדות ב"ב שכ' שם, או כולל גם את חידושי שבת. אמנם, מהעלית קיר הנ"ל מתברר שעכ"פ ידע הגרד"ל על קיומם של חידושים אלו.

כל כתבי ופ' תולין], ע"י ר' אלכסנדר זיסקינד הלוי. רא"ז כותב בהקדמתו^ד כי מצאם גבאי ביהמ"ד יסו"ד בוויילנא, ר' משה דווידסון. בהסכמת הגר"ע כתב כי כפיה"נ שאלו החידושים שנזכרו בעלית קיר הנ"ל. ר' מנחם קראקובסקי^ה כתב בהסכמתו כי המחברת נעתקה בשנת תרי"ד, אבל גוף הספר נכתב בשנת פטירת הגר"א [ולכן נכתב עליו הכ"מ] ומביא את דברי הרד"ל הנ"ל וכותב שזהו ללא ספק הספר שמונח לפנינו. הוא מוסיף ומונה שלושים^ו הוכחות כי אכן מאת הגר"א יצאו הדברים, ולכן כתב שאין חידושים אלו בכלל הכרוז שלא להדפיס דברים בשם הגר"א מבלי עדות הבי"ד דוויילנא. גם ר' חנוך העניך אייגש (בעל המרחשת) כותב בהסכמתו שהם דברי הגר"א ממה שנדפסו כבר בספרי רבינו ז"ל דברים דומים לאלו שבכת"י.

כפי הנראה מדפיס זה, וכך גם המסכימים עליו הנ"ל, לא היו מודעים לחידושים המועטים שכבר נדפסו ע"י ר' שמואל לוריא בשנת תרמ"ט. זו כמובן הוכחה נוספת לאישור יחוס חידושים אלו להגר"א, מכיוון שהם מקבילים מילה במילה כמעט לדברים שהודפסו ע"י ר' שמואל לוריא, שהיה ראש וראשון למדפיסי כתבי הגר"א ז"ל.

יש לציין גם לדברי הגאון יעקב על עירובין דף ו' ע"ב שהביא: "ושמעתי משום רבן אליהו", ראייה שהובאה בספרנו (דף ו') [ובביאורו^ז בס"י שמ"ה כותב בתו"ד: "ועיין בספר גאון יעקב שכתב בשם הגר"א ז"ל ג"כ המחמירין"], וכן בכת"י מבעל המשכנות יעקב במכתב אל הבית אפרים (נד' לאחרונה) כותב בזה"ל: "וכן ראיתי כתוב בליקוטים הנכתבים משמו על גמ' דשבת כאן בזמן כו' כתב כהדין שאין צורך לס' ריבוא ושאין לדקדק משם כלל", עכ"ל. דברים אלו מאשרים שוב את יחוס הספר לרבינו הגר"א^ח.

ד. בשנת ת"ש^ט נדפס הספר "חידושי וביאורי הגר"א" עמ"ס ברכות ושבת^י מאת הרב אברהם דרושקאוויץ זצ"ל הי"ד (מלפנים רב בשאט בליטא, ומנהל ומשגיח הישיבה דוולאזין, בעמח"ס שערי הוראה). בספר זה נוסף חידוש שלא קדמוהו, והוא ליקוט גם מתוך ביאור הגר"א לשו"ע והדפסתו לאורך המסכתא. ובמס' ברכות ושבת שהו"ל אף הדפיס את הספר שנות אליהו, פירוש הגר"א למשניות, לפי סדר המסכת.

עוד הוסיף דרושקאוויץ להביא מתוך הספרים דברי אליהו וקול אליהו, שהם ליקוטי שמועות בשם הגר"א מתוך ספרים שונים ומאוחרים.

ד). כל ההקדמה הזו של המו"ל נשמטה משום מה במהדורת מוה"ק.

ה). מו"ץ בוויילנא, בעל עבודת המלך על הרמב"ם (מדע), נדפס בשנת תרצ"א ע"י בניו. ראה עוד עליו במאסף תבונות ב' במאמר מאת ר"ד קמינצקי.

ו). כ"ט מהם מקבילות לדברי הגר"א ממקו"א (עפי"ר מספר שנות אליהו, על שבת שי"ל כמה שנים קודם לכן, ע"י רנ"ה, בשנת תרנ"ח), ואחת מהם סתירה לדברי הגר"א, ואיני מבין כיצד הכניסה לל' ראיותיו.

מקבילה נוספת שלא נכתבה, ראה בח"ה לדף ד' א' וכי אומרים לו לאדם חטא וכו', ובביאור הגר"א אור"ח ס"ס ש"ו.

ז). ומעניין שבח"ה שלפנינו הלשון: "ואמר רבינו הגאון ז"ל הכ"מ בשם אחי הרב הגאון מו"ה אברהם קצת הוכחה דא"צ ס' רבוא" [ראה להלן על קטע זה, באשר לח"ה מהדורת מוה"ק].

ח). וההסכמה אליו מאת בעל הדבר אברהם משנת תרצ"ח. המחבר נרצח בשואה.

ט). בשנת תשמ"ה הו"ל מוכן אבן שלמה (מ' מרדכי) "חידושי וביאורי הגר"א עמ"ס מגילה", באותה מתכונת.

ספר זה היווה את ההשראה להרב שמואל דוד הלוי מובשוביץ זצ"ל, ר"מ בישיבת בית יוסף-נובהרדוק, להו"ל את סדרת ספריו שדה אליהו על הש"ס, בהם הוא מביא את דברי הגר"א מביאורו לשו"ע וליקוטים נוספים¹. ראה להלן.

ה. בספריית מוסד הרב קוק (להלן: מוה"ק) היה מלפנים² קובץ חבורים מהגר"א (מס' 409), שבו נכללו כמה חיבורים בכת"י [מהם: שני "הנהגות הגר"א", שקדמו למעשה רב הנדפס, אחד מהם מאת בנו של הגר"ר יששכר בער אחי הגר"א. מעשה תורה, קיצור כללי דקדוק, ועוד], שם יש "מהגאון החסיד מוהרר"א זצלה"ה מס' שבת פרקים במה מדליקין כירה במה טומנין במה בהמה" (ממוספר א - טז). לא ברור מיהו הכותב³, אולם הוא שונה מהנדפס כבר (שכמובא לעיל היה העתקה מאוחרת משנת תרי"ד, ואילו כת"י זה ניכר שהוא מוקדם יותר).

אין ספק שהיו כאן ב' העתקות, מכיוון שלא מסתבר שהיו אלו ב' תלמידים שונים של הגר"א שכל אחד העלה את חידושיו של רבו, שהרי קטעים רבים מהם נכתבו שווים בלשונם כמעט מילה במילה. ומכיוון שלא מסתבר כלל שרא"ז ישמיט קטעים שלמים מתוך חיבורו בשל רשלנות וכדו', ההנחה המסתברת ביותר שתלמיד אחד כתבן, והיו שני מעתיקים לכתב ידו, האחת מוקדמת ומדוייקת יותר [והיא החידושים שמכת"י האמור], ואילו השניה מאוחרת (משנת תרי"ד, כאמור) ופחות מדוייקת, או עכ"פ מסוגנת ע"י הכותב⁴. אך שלא נפרש, שני הקבצים נמצאים לפנינו, והשוני ביניהם מצטיין הן בסגנון הכתיבה והן בקטעים השונים שלא נמצאים בשני הקבצים בשווה.

בשנת תשנ"ט נדפס ספר "מגנזי הגר"א", ע"י הרב רעדיש מלייקווד ארה"ב, בין היתר, נדפסו שם חידושים אלו, פיענוח מתוך הכת"י [כיום במלתכ"י מס' 10229].

גם הרב שמואל דוד מובשוביץ ז"ל, בתוך סדרת שדה אליהו שלו, מביא קטעים אלו בספרו עמ"ס שבת (ג' חלקים, תשס"א) בשם "חידושי הלכות כת"י", מתוך כתה"י שהיה תחת ידו מספריית המוסד, שאליו היה מקורב⁵.

לסיום תיאור חידושים אלו בכללותם, יש לציין כי החידושים מתאפיינים בקיצור ובגיגום לשון, שלא לדבר על ניסוח משונה ומסורבל, ובטעויות דקדוקיות רבות כדוגמת לשונות זכר ונקיבה יחיד ורבים וכדו' המתחלפים להם דרך קבע⁶. פעמים גם נכתבו דברים פשוטים, פעמים

1. יש לציין כאן לדבריו של הגר"ר חיים יעקב נפתלי זילברברג מווארשא (תלמיד הגר"ר ישראל סלנטר ז"ל, המכונה ר' נפתלי ווארשאווער), אשר ד"ת ומוסר ממנו נדפסו בספר דרכי חיים ע"י בנו בשנת תרצ"א, שם כתב במכתב לבנו: "וגם הנני מזכירך שתעסוק הרבה בביאור הגר"א כי הוא מאיר העינים, וכו"כ פעמים מגלה סודות הגמ' ומראה לעין כל שהדין הכתוב בש"ע [ולפעמים נרשם ברמ"א "ד"ע"] שהוא מפורש בגמ', וכשיהיה נכתב זאת אצל הגמ' יהיה לתועלת רב ללימוד הגמרא".

2. לאחמ"כ נמכר, כמו הרבה מספריית הכת"י דשם.

3. הגר"ר דוד קמינצקי, בספרו תורת הגר"א (עמ' תעב), משער אולי שנכתבו ע"י אחיינו של הגר"א שנכתב שמו בהנהגות הגר"א כאמור.

4. ניכר שהשמיט המעתיק [של שנת תרי"ד] ציונים בעלמא, שלא ייחס לכך חשיבות, כמו את הדיבור שבעמ' עט "עין פרש"י ותוספות", עמ' סו "עין בפרק מ"ש", עמ' סד "עין פי' התוס' והרא"ש", עמ' קה "יש בזה ג' דעות עין ברא"ש", וכן שם עוד "עין בתוספות". עמ' קו "עין רש"י ותוספות". עמ' קט "עין בתוספות". אמנם הרבה ציונים נמצאים אצלו כאמור להלן.

5. הוא כותב בהקדמתו כי "עתה יו"ל בפעם הראשונה חידושי הגר"א מכת"י עמ"ס שבת הנמצא בספריית מוסד הרב קוק". אבל כאמור הקדים לו רעדיש בשנתיים, כפיה"נ הוא לא ידע זאת.

מתוך רש"י^ט) ותוספות, ירושלמי על אתר, או מדברי המפרשים כמו מהרש"א^י), ואף ציונים קצרים לעיי' ברא"ש וכיצא"י^י). כל זה מלמד על שפת-האם של אותו תלמיד [ואולי אף של הרב], וכן על כתיבה חפוזה (ע"מ שלא לשכוח).

יש שכתבו כהשערה, כי החידושים לברכות (א"נ) ולשבת (ח"ה) נכתבו ע"י אותו תלמיד. וסמך לכך יש בחי' ברכות כח ב': "יש בזה ד' שיטות ועיין בשבת שכתוב כל השיטות מפורש", וכן הוא בחי' הנדפסים לשבת ט ב': "יש כאן ד' שיטות", והולך ומפרטם. ולאידך, בח"ה שמכת"י כתב בדף כג א': "עיין בפרק מי שמתו בכתב יד", ואכן יש באמרי נועם שם כא א'. גם בדף מ ע"ב בחי' מכת"י כתוב: "ויש עוד פירוש שאמר לנו בברכות", וזה נמצא באמרי נועם דף כד ע"ב. ישנם גם הקבלות בין הפירושים כמו ח"ה דף ל ב' וא"נ דף ו ב'. ובח"ה מד א' כותב: "ובמסכת ביצה כתבנו שתי השיטות באריכות ע"ש", אבל החי' על ביצה אצלנו מסתיימים בדף כ"ט.

אם נדקדק לפי סיגנון הלשון, אזי בח"ה תיאור הגר"א הוא "רבינו הגאון" ובסיומו תיבת ז"ל או הכ"מ, וזו גם הלשון אצל החידושים על מס' ר"ה וביצה [שנדפסו בסוף הא"נ על ברכות]. לעומת החי' על ברכות, שם נכתב רו"פ "רבינו", בלא תואר נלווה כלל. וזה מתאים יותר לנוסחת החי', מכת"י שם נכתב ג"כ רק לשון "רבינו".

מהדורת מוסד הרב קוק

לפני כשנה, בשנת תשע"ח, נתבשרנו על חלק נוסף מסדרת "חידושי וביאורי הגר"א", שהולך ונשלם ע"י מוסד הרב קוק בעריכת הרב יוסף אליהו מובשוביץ (בנו של רש"ד הנ"ל), הלא הוא "חידושי הלכות" הנ"ל עמ"ס שבת. כמדומה, עיקר מעלתה וייחודיותה של סדרה זו, היא ללא ספק מדור המקורות ההערות וההפניות השונות המלווה את כל החיבור^ט), שכן גוף חיבורי הגר"א כבר יצאו לאור במהדורות שונות, מהם אף בעימוד חדיש ומרווח.

(ט). ראה גם ביקורתו של רי"ה בעליית קיר על הפירוש על משלי, שהו"ל הרמ"מ משקלאוו.
 (ז). כל הקטע בדף ל א' (עמ' פא) הוא מרש"י שבת פח א' [אבל במהדו' מוה"ק לא ראו צורך אף לציין זאת].
 (ז). עמ' צד "סימן בגופא זימרא" וכו'. המה דברי מהרש"א [במוה"ק אין כל הפניה]. וראה על כך גם במבואו של הרב ווערשנער לספר אמרי נועם שבמהדורות.

(ח). עיין דף מ ב', מב א', נ א', נד א', ועוד. וראה אמרי נועם עירובין (שנד' בסוף מס' ברכות) מא ב', שני הקטעים שם הם דברי התו' שם כלשונם, עם תוספת של כמה תיבות בודדות. אפשר להאריך כאן הדוגמאות רבות, אך אי"ז מעניינינו, והמעיין בחיבור יעמוד על כך בעל כרחו.

(ט). ראיתי להעתיק כאן מתוך "תולדות החפץ חיים", שהו"ל בנו ר"א, בשנת תרצ"ז (עמ' סד):
 "באשר ידוע הוא כי הגר"א מוילנא עשה הגהות על תו"כ (כמו שנרשם בהקדמות בניו לש"ע) חקר ודרש מר אבא להתודע איפוא מקום מנוחתם ונדוע לו כי הכת"י מונח אצל גביר אחד והשיגו ע"מ להעתיקו, והחל מר אבא להדפיס את הספרא עם הגהות הגר"א, והיא מלאכה לא כבדה כ"כ. אמנם סיפר לי פעם ריע אבי וידידו, הגדול המפורסם וצדיק ר' נפתלי וויערשאווער ז"ל כשנדוע לו דבר הדפסת אבא הפריעו והרבה עליו דברים שלא ידפיס הגהות הגר"א בלי ביאור לדבריו הקצרים וכמו שעשו והדפיסו הספרי עם הגהות הגר"א שכמעט א"א להשתמש בו מרוב קיצורו שאינו מובן בכמה מקומות אף לבעלי תורה מובהקים, והוא חילול לכבוד הגר"א. אבא ז"ל שם לב לדברי ידידו הנאמרים באמת, וקלקל כמה דפים מאטריצין שכבר נעשו והחל ללמוד בעיין את הספרא עם ההגהות, ועמל הרבה להבין כוונת הגר"א בכמה מקומות סתומין, אמנם צלח לו לירד לסוף דעתו (מר אבא היה מומחה גדול בהבנת רמזי הגר"א גם בביאורו בשו"ע או"ח, ובכמה מקומות שגם בעל דמשק אליעזר המפרש

דא עקא, שבניגוד לעבודתם המשובחת בשאר החלקים, נראה כי חיבור זה לא שפר עליו גורלו. נציג לפנינו ליקויים חמורים בעריכת החיבור. מטרת המאמר היא לומר שאין מנוס מהמסקנא כי עורך החיבור הנוכחי, אמנם למד ושנה, אך וודאי שלא השקיע את מיטב מרצו בלימוד בעיון בסוגיות המסכת². אם מאמר זה יגרום למערכת המוסד לא לחוס על כבודם ולהוציאו מחדש, או אפי' לעסוק ביתר כובד ראש בחלקים הבאים, והיה זה שכרי.

מבנה הספר

א. שנות אליהו

מכיוון שגוף החיבור הינו קצר, יחסית לשאר חיבורי הגר"א, החליטו מוה"ק להצמיד ולצרף לחידושים על הגמ' את החיבור שנות אליהו על משניות שבת, [שיצא זה מכבר ע"י ר' נפתלי הערץ הלוי בתוך סידור הגר"א שלו, בשנת תרנ"ח, ומאז בכל המשניות-ווילנא הנדפסות], ולפזרם על פני המסכת לפי דפי הגמרא, דוגמת עבודתם של הרבנים דרושקאוויץ ומובשוביץ. לעומת זאת, למרות שלמסכת ברכות יש גם פי' המשניות שנות אליהו (שנדפס בשנת תקנ"ט), לא ראו צורך לצרף אותו ל"סדרה" עמ"ס ברכות.

רנ"ה צירף לשנות אליהו הערות מרובות ומחכימות, עפי"ר הן נכתבו בקיצור לשון קולע. במוה"ק גם הביאו את הערותיו באותו מדור של ההערות על הספר. מבלי לקרוא את המבוא, אין כל אפשרות לדעת מי כתב את ההערות על השנו"א: המהדיר הנוכחי או הגרנ"ה ז"ל, מלבד שבפעמים המועטות שהעיר המהדיר על השנו"א סיים בסופו בסוגריים "המהדיר"^{כא}. מסתבר שהיה זה מטעמי עימוד נוחים, אבל חושבני שאינו מן הראוי, ויש בה מן אבק גניבת הדעת. ועוד, פעמים שהגרנ"ה כתב הג"ה בשולי גליונו, והושמט מן הספר, וכדברי המבוא "הגהות ארוכות בהם מפלפל בדברי הגמרא בלא שייכות לדברי הגר"א". ובעמ' קפד הושמט מהערה 4 אריכות, ולע"ד חלקו בוודאי שייך לדברי הגר"א ומוסיף מאד, וחבל.

ראוי לציין כי מראיה לפום ריהטא מרבית ההערות (או עכ"פ כמחציתן) של הספר כולו, הן הערותיו של הגרנ"ה ז"ל שנכתבו על השנו"א. וללא ספק קטעי החיבור שנות אליהו שנכנסו לספר מעוטרים כמעט רק בהערותיו של הגרנ"ה ז"ל.

מהו א"כ החידוש שב"שנות אליהו מהדורת מוה"ק"? על כך כותב המהדיר במבואו כי "א] הגהנו את טעויות הסופר שנפלו בדפוס ופתחנו את ראשי התיבות", [ב] "חילקנו את הפירוש לקטעים קצרים". האמנם כך?

לביאורי הגר"א לא מצא לבארנו. גלה מר אבא עומק כוונתו, ומכיון שבלי זה כבר שם עיונו בספרא עלה בדעתו לפרש את הספרא כולו בביאור פשוט וברור כדי שיוכל כל אחד ללמוד בו אף מי שאינו למדן מובהק וכמו שלומדים משניות, ובעזר אלקים הצליח הדבר בידו והדפיס הספרא עם הגהות הגר"א ועם פירושו, החיבור הגדול הזה נתקבל באהבה בין כל בעלי תורה שבדור, והפליגו בשבח ביאוריו, הן מה שגילה המאור בתורת הגר"א והן בפירושו הפשוט והקצר^{כב}.

כ. להוציא מן הכלל של האמור כאן להלן, נראה כי העורך אכן השקיע בהסבר חשבונות בספר, ראה עמ' קסו ועמ' ריג בהערות. ועל כך יישר כחו!

כא. וזה גרם לכמה טעויות; בעמ' קפט בסיום הערה 3 נכתב "המהדיר", אבל זו טעות, והוא משל הגרנ"ה. ובעמ' קמ הערה 22 על השנו"א נכתבה בסתם (כלומר: משל הגרנ"ה ז"ל), אבל הוא מאת המהדיר.

על ספר "חידושי הלכות" מהגר"א על מסכת שבת

רכט

כל הטעויות-סופר שהיו בשנו"א נשארו כמות שהם במהדורתם^(ב).
אין חלוקה לקטעים אפי' כשהדבר ממש מתבקש^(ג).
הערות המהדיר (המועטות מאד, כאמור) לוקות בחסר ויתר^(ד). וכמובן חסרות מקבילות נוספות^(ה).

ב. חידושי הלכות

בחיבור "חידושי הלכות" שכבר נדפס אין כל שינוי. מלבד טעויות של פתיחת ראשי תיבות בצורה לא נכונה ואף מגוחכת^(א), כך גם טעויות מוכחות שבנדפס^(ב) - לא תוקנו על ידו.

כב). עמ' צא הערה 106 "ועיין בסי' תס סעיף ג'", ט"ס וצ"ל תט. עמ' צב הערה 112 "אף על פי" כמוכן צ"ל "פי" וכך גם בעמ' קפ הערה 11 "אף על פי", וגם בעמ' קפא הערה 13 "אף על פי". וכן שם "ועמ"ש רבינו שם בס"ק מ", וצ"ל ו'. עמ' צג הערה 117 ציין לסי' תנ"ח, וט"ס וצ"ל תנ"ט. עמ' רח הע' 6 "ועי' במג"א סי' ר"ס", ט"ס וצ"ל רס"ו.
קרה שגם לא העתיקו במדויק מהשנו"א הנדפס, כמו בעמ' קצג "וחזי להיפוך בו [זיתים]", ולפנינו כך: וחזי להפך [בו זיתים]. יותר מדויק ויותר מובן.

כג). עמ' צב בדיבור המתחיל וטומנין, "ופירוש ספק חשיכה", היה ראוי להיות בקטע נפרד כמוכן. בעמ' צד בריש העמוד "ועוד פירש רש"י" חותם את הקטע, וזה שיבוש, שכן זה אמור להיות בתחילת הקטע הבא. עמ' מז "ופרוש שעלו לבקרו" ראוי להיות בקטע נפרד [ואף מודגש, כי מפרש תיבות עלו לבקרו דמתני']. עמ' רז "רש"י פירש נותן מבעו"י", ראוי להיות בקטע בנפרד, והולך ומפרש תיבות נותן כיסו דמתני'.

כד). עמ' קפה הערה 8 הובאה הערתו של הגרנ"ה, ובסופה מאת המהדיר "באמת דברי רבינו פשוטים הם", אבל דברי המהדיר אינם מובנים במה שתיקן סוגית הגמ' בברכות, הלא בברכות שם הובאו להדיא דברי המשנה כל האוכלים כו' וע"ז אמרו דגברא לאכילה קא מכיין, דמשמע דנאסר בכוונה לרפואה. וזו קו' הגרנ"ה על הגר"א בשנו"א. וגם עמד ע"כ בביאור הל' סי' שכ"ח (סוד"ה אבל אם), ותיקן דהיינו שאחרים חושבים שאוכל לכוונה אכילה, אף שהוא באמת מתכוין לרפואה.

עמ' צא הערה 105 "כדברי רבינו מצאנו בחי' הרשב"א... בשם הראב"ד (המהדיר)". הנה מצא ולא יגע כי בקטע המקביל לדברי השנו"א, בח"ה (עמ' צד) נכתב להדיא "וכן דעת הראב"ד", שם, כמוכן, המהדיר כדרכו לא טרח לציין היכן מקום כבודו של ראב"ד זה.

מעניין, בעמ' קצא כותב המהדיר בהערה 2 "לא ידעתי פירושו". ולא התעלם מעוד הרבה מקומות שהיה ראוי לפרש וסתם, אולי כי ידע פירושו והיה פשוט לו כ"כ עד שלא טרח [ולענ"ד כוונת שנו"א שם שכ' "כמו בתבן", דנתכוין למ"ש הרמב"ם בפיהמ"ש כלים פי"ז מי"ז וז"ל: "ושפופרת הקש, קנוקנות התבן גם הם כלי קבול ואע"פ שהם קטנים, הנה נתבאר לך שכלי קבול אין לו שיעור אלא משיהא מקבל איזה שעור שיהיה ה"ז נקרא כלי קבול", עכ"ל, ומלבד זאת גם הכלי קיבול שלו לא נעשה ביד"א, וזהו שהוכיח הגר"א מתבן דחזינן דכלי קיבול אפי' כלשהו ואף שנעשה מאיליו, חשיב כלי קיבול לקיבולי טומאה. ואכמ"ל].

בעמ' צז כותב המהדיר בהערה 127 "שורה זו צ"ע". אבל המעיין בדברי הגר"א בסי' רס"א בסו"ד, רואה כי כוונתו היא שהוא מתקשה במה שאמרו 'סימן לדבר זה' - מניין לנו דהכוונה לג' כוכבים, שמא הכוונה היא צאת כל הכוכבים, וע"ז מיישב דלזה א"א ליתן סימן לדבר. ולזה כוונתו גם כאן, אף שהלשון מגומגם, כדרך חיבור זה.

עמ' ע הערה 42 גם רנ"ה וגם המהדיר לא שמו לב כי דברי רבינו מפורשים על אתר בירושלמי (כדרכו בכ"מ), דסברת המהדיר מבוארת בחיי אדם וז"ל בכלל ג': "נראה לי דדבר שטבעו ריח רע, מותר, ולא נקרא צואה אלא מה שנסרח מחמת עיפוש. כדאייתא בירושלמי פרק אין מדליקין בעטרן מפני כבוד השבת, שלא תאמר הואיל וריחו רע יהא טעון הרחק ד' אמות, לפום כן צריך לומר אין מדליקין. וכ"מ בסוכה י"ב ע"ש". עכ"ל.

בעמ' קנד וקנה הערה 26 כותב כי מדברי רבינו נתחדש דמהני ביטול מ"ר בשאר משקין, ודלא כדמשמע מדברי כל הפוסקים והראשונים. וכל דבריו אינם אלא פלא, וכי באמת עלה על דעתו שלכל הפוסקים לא מהני ביטול מ"ר בשאר משקין? דבר שלא נזכר בשום מקום במקומו (סי' ע"ז). ובודאי דברי הגר"א פשוטים, שמועיל ומעולם לא החמיר אדם בכך (בפרט שכאן איירי בביטול ברוב, ולא ברביעית, כמ"ש באמרי נועם ברכות כה ב'), ומה שהראשונים לא איירי אלא במים הוא אורחא דמלתא, שלא יפסיד אדם משקין שלו לבטל מי רגלים.

כה). עמ' קנט קס, פירושו על פסוק גמולי מחלב, עי' ס' גביעי גביע הכסף בשם הגר"א [ויש מקבילות נוספות בעניין חמדה ותאוה ואכמ"ל]. עמ' קפד רמשים אינם פו"ר, חסר הפניות לאד"א ויקרא ואליה רבה נדה ועוד.

האוצר ♦ גיליון ל"ב

במדור ההערות אין כמעט הערות חשובות^(כ), או שלוקות בחוסר הבנה^(כט). העורך, משום מה, טרח לציין את כל 30 הראיות שהביא ר' מנחם קראקובסקי במקומותיהן בחיבור עצמו, במשפט נוסח: "עייין בהסכמת גאוני ווילנא לספר חידושי הלכות בהוכחה פלונית נדפס בראש ספרינו" [נבצר ממני מדוע כינו את רמ"ק בתואר "גאוני ווילנא"]^(ל).

מלבד שחסרות הערות מינימאליות בשיטת הגר"א בסוגיא, ופשיטא שאין השוואות לשאר ראשונים, אין אפי' הפניות למקורות שמציין אליהם בעל הח"ה^(לא), וק"ו שאין הפניות למקבילות (אף לא המתבקשות ביותר) שבתורת הגר"א לדברים שבח"ה^(לב). דוגמאות על כך (המעט שנתקלתי בהן דרך לימודי) נמצאות בהערות השוליים, לבלי הלאות את הקורא.

כו. ראה עמ' סג: "אמר רב הונא רשות הרבים פתילות ושמינים", איך נכנס לכאן רשות הרבים? אלא שבח"ה נכתב בר"ת "ר"ה" ומי שפתח אותם (בודאי לא 'צורבא מרבנן') נסתפק אם הכוונה רב הונא או רשות הרבים, וכך נשארו שני אופני הפתיחה... עמ' ס: "וכתב הגאון ז"ל הכ"מ אמר פירוש על דברי הפסוק", כתב או אמר? אלא דפתח תיבת "וכ" במקום וכבוד פתח וכתב. בח"ה דף ל"ט א' "אם כן כו", פתחו הר"ת א"כ, אבל באמת הוא ט"ס וצ"ל א"נ, כלומר "אי נמי" וזהו התירוץ השני בתו' שם. כז. עמ' קכ: "לסגור התיבה בשעה שיש בה דבורים", צ"ל "זבובים". עמ' קלה: "ה' דבר שהוא משום רפואה אסור דלמא נפיל", ט"ס וצ"ל דבר שהוא רפוי. עמ' עג: "שמא יניחנה ויצא אף שאני אומר", כמובן טעות ואולי צ"ל עד. [בעמ' סז ישנו קטע שבטעות חסרה לו כל הדיבור המתחיל]. עמ' קיז: "יש מי שהוכיח שאין בישול לאחר אפיה", כמובן ט"ס וצ"ל שיש. בעמ' קיח: "הא מני רבי יוסי הוא דאמר אין יוצאין ברקיק המבושל אלא על כרחך אע"פ שלא נימוח", ג' תיבות הנ"ל (אע"כ) הם פשוט ט"ס, ויש להשמיטם.

עמ' קה "אין נראה", ט"ס וצ"ל אך נראה. ואגב כל קטע זה, הפותח ב"השוטח בשבת לחולה", לא מובן מדוע סידרו אותה על דף לח א'. קטע זה שייך על דברי הר"ף (יו א' בדפי הר"ף) המעתיק את דברי הגמ' בחולין, ובח"ה נמצא בסופ"ג, במקבץ החידושים על הר"ף. עכ"פ היה ראוי לעשות איוו כותרת אהייא קאי.

בעמ' קכד ד"ה אלא אי איתמר, יש משפט: "וא"כ לפ"ז המטה שלא יחדה למעות והניח עליה מעות אם היה עליה בין השמשות וגם השתא אין עליו מעות שרי לטלטל", משפט זה משולל הבנה, והוא משובש לחלוטין וכצ"ל: "וא"כ לפ"ז המטה (שלא) [ש]יחדה למעות והניח עליה מעות [פי', מער"ש], אם [לא] היה עליה בין השמשות וגם השתא אין עליו מעות שרי לטלטל". ולהגנה זו יובן תיבת 'וגם'. במהדור' מוה"ק אין כלל התייחסות לקטע זה!

כח. ובמקום לעסוק בגוף חידושי הגר"א, הסתפק המהדיר (עמ' סד הערה 20) להביא הסכמה על חידוש רבינו, מעדותו של ר' משה שטרנבוך כי "הגרי"ז החשיב מאד חידוש זה".

בעמ' מא הע' 62, מיותר, ולא ידעתי מי אמר לו דרבינו סובר כהמעדני יו"ט? עמ' סז הע' 30 "אי מיירי וכו' אך אולי מיירי וכו'". מיותר, ולא ברור מי אמר לו דחשיב הקדמה אם מדליק לאחר פלג. ועכ"פ היה ראוי לציין לדברי התו' בברכות כז א' ד"ה ... ולביהגר"א סי' רס"א ס"ק י"ב, או לדברי ביהגר"א סי' תרע"ט.

כט. עמ' קט הערה 27 "עייין גם בקטע הבא... וקשה להבין קושיא זו" וכו'. ולא השכיל, כי רבינו הקשה קושיא כברול על דברי התו' דאיכא מחזי כמבשל אף בכלי שני, ממה שאמרו בגמ' מ' ב' ש"מ כ"ש אינו מבשל, והתם קאי על שמן, דאינו עושה לתקנו כמו תבלין. וכך אמנם הקשו המהרש"א ושאר מפרשים.

ל. בעמ' כג הערה 18 הסתפקו לציין ל"גאוני ווילנא", והוכחתם שזהו מהגר"א כי "כבר נודע משמו". אבל לא טרח המהדיר להביא את המקבילות לכך בשם הגר"א [כגון: "אמר הגאון ז"ל שכל הלכה ומשנה מרומזים ומדויקים בתורה שבכתב וכבר סידר המשנה נגד תורה שבכתב וכל הגמרא מרומזים במשנה והראה בחוש בפירוש ונתצתם את מזבחותם" (שאליות מכת"י ר' אריה לויין סי' קכט. ספר הגה"ח עמ' שה. ליקוטי תורה וואלאז'ין תרנ"ט. ובס' כל הכתוב לחיים ופנינים משולחן הגר"א דברים יב ג' (אליאך): "ורבי סידר המשנה נגד תורה שבכתב". ועפ"ז א"ש דאין מסכת חנוכה, דחנוכה נתחדשה אחר הכתובים)].

לא. עמ' פט ד"ה רעיא: "כדאמרינן הוא הדין". יש לציין למשנה באבות. שם: "והנה מחלוקת בין המקובלים ובין המחקרים", היה ראוי לציין על מה מדובר ומקורם. עמ' פז ד"ה חוסן: "משום שאמרינן שאשתו של האדם", יש לציין ליבמות סג א' ועוד. בעמ' קיז: "וכבר ביארנו לעיל בפרק שני" חסר הפנייה איכא קאי. עמ' פד "וזה ידוע שהשמש" וכו', היכן. עמ' קיד "הירושלמי פסק", היכן. עמ' קטז "פסק הרמב"ם", היכן. עמ' קכ "וכבר כתבתי לעיל פרק שני", היכן [לכא' בדרך לו א].

בעמ' עד הביאו קטע מ"ליקוטי תורה" (שיצא לאור מכת"י בוואלאז'ין ע"י ר' מיכל לעווינסון, מחותנו של הח"ח זצ"ל), כל הקטע צריך ביאור גדול, ובודאי זקוק להרבה מקורות כמו: "וכמה שכתב הרואה שור", סתום ביותר לולא הציון לברכות נו ב'.

דוקא ספר זה, שנכתב בלישנא קלילא, היה ראוי יותר מכל להעיר עליו הארות מועילות להבנה, ובמקום זאת הדפוסהו בלא שום הערה טובה ומועילה, וכך נשארו שם קטעים רבים מחוסרי ומשוללי הבנה בכלל^(א).

שמתי לב בכמה מקומות שהגיה המהדיר מדנפשיה מבלי לציין דבר בהערות כמקובל^(ב).

גם החלוקה לקטעים לא נעשתה ביסודיות^(ג).

ושם: "כמה שכתב בתוספתא כל השונה כו' וכן איתא לענין מאה ברכות" עכ"ל, ולא נתבאר כלל מקור משפט סתום זה (ועי' ברכ"י סי' קנ"ה בשם עין יעקב). ועוד רבים מאד.

עמ' ס: "ותרגמו של הקאת קיק". אין ציון על מה מדובר (וגם בתרגום דלפנינו ליתא, ועי' ת"י שתרגם "וית קקא", ובחולין סג א' "אמר רב יהודה קאת זו הקוק", ועי' אדרת אליהו דנראה דגריס קיק (וכמש"ש במסוה"ש בשם הערוך). ומקור הגר"א נמצא בירו' "תני רבי ישמעאל ואת הקאת (ויקרא יא, יח) זה קיק". ועי' ברד"ק תהילים קב, ז ובישעיה לה, יא).

לב). עמ' קלג ד"ה תוספות ד"ה כסהו, עי' ביהגר"א סי' רנ"ז ס"ק ט"ז. עמ' קכה וקכו, עי' ביהגר"א סי' שכ"ד סק"ח [ובאמרי נועם ביצה כו ב'. וכמוכן יש אריכות בפוסקים. וגם היה צריך הפנייה לעמ' קה לקטע ד"ה השוחט]. עמ' קכז הנכון כפירוש הרמב"ן, עי' ביהגר"א סי' ש"א ס"ד. עמ' קמט ד"ה בפלפל, יש כמה מקבילות בביהגר"א ובשנו"א. עמ' קפט ד"ה ולא יקלוט, עי' ביהגר"א סי' של"ה סק"ח. עמ' קיא: "וטעות סופר הוא", עי' ביהגר"א סי' תקי"א ס"ק י'. עמ' סג: "פירוש מתחילת השקיעה", עי' ביהגר"א סי' תרע"ב. עמ' ס' ד"ה ת"ש וכן עמ' סז דרחים רבנן, עי' הגהות הגר"א למסכתין. עמ' קכג ויש בזה ב' שיטות וכו', יש ע"ז בביאור רבינו כוכ"פ אריכות כמו בסי' רע"ט ס"ד ובסי' תקי"ח ס"ח ותרל"ח ס"א. עמ' קו "שתי קושיות על הרי"ף, אריכות בביהגר"א סי' שי"ח ס"א, ובשנו"א ערלה. ועוד רבים מאד.

בעמ' פז ישנו קטע הן מח"ה והן מכת"י בענין שכהיום אין לנו כי אם רגל הגמ"ח לבד וכו', וחסר מקבילות כמו אמרי נועם ברכות ח א', פי' לשה"ש ו, ד, פירוש לאבות סופ"ה ועוד, שהאריך בה רבינו מעני"ז (ומזה גם תראה כי מ"ש בחי' מכת"י "אמר הכותב שכמה מצוות חסרים בזמן הזה בחו"ל" וכו', אינו נכון בכונת רבינו, אלא כוונתו למ"ש בחגיגה ה ב' כיון שגלו אין לך ביטול תורה גדול מזה, כפי שהביא רבינו בשאר המקומות).

עמ' רא הערה 4 נכתב: "לאו דוקא", על הוכחת הגר"א, ולא ראה המהדיר את דברי הגר"א במקבילה בביהגר"א סי' שט"ו וסי' תק"ב שהביא ראייה זו בעצמה [ואף עמד על כך בס' דמשק אליעזר שם].

בעמ' מ' הערה 60, "עי' ביאור רבינו יו"ד סימן א", הוא ט"ס, וצ"ל סי' ס"א.

בעמ' קכה ד"ה דאית ביה ביצת. כל קטע זה נמצא גם להלן בח"ה הנדפס בדף גא א' ד"ה טמן וכיסה (עמ' קלג), הפנייה מינימאלית זו היתה מוסיפה להבנת הענין.

לעיל הבאנו דברי הח"ה בדף ו' שהביא הגר"א בשם אחיו הוכחה שא"צ לר"ה ס' ריבוא. במהדור' מוה"ק בקטע זה אין כל הפנייה לאי מי מתלמידי בית מדרשו של רבינו הדנים ומציינים להוכחתו ואפשרות לדחייתה.

לג). ולמשל כל הקטע שבעמ' עד, "איזהו עשיר", משולל הבנה מבלי לציין אליו את מקבילותיו בתורת הגר"א, דוגמת פירושו למשלי כד, ל ולא, טז. ועוד.

לד). לא עברתי בבחינה דקדקנית על כל הספר להשוותו לנדפס, אבל בכ"מ שמתי לב לשינויים ולא ברור לי מקור הגהותיו. ולדוג': לשון הח"ה הנדפס (ריש פ' ב'): "תוס' בשם בני נרבונא מחולקים אי נר שעוה אסור אי לא, וכ"א סובר לפי גירסתו בגמרא, ועיין ברש"י בארוכה. וכבר תמה הרמב"ם ז"ל" וכו'. ואצלם נשתנה, במקום רש"י נכתב רשב"א, ובמקום רמב"ם נכתב רמב"ן. גם אם נניח שהוא צודק בהגהתו, לא ידעתי מדוע לא עשה זאת בהערות, כמקובל וכנצרך [ואגב כמוכן לא צויין איה מקום כבוד הרמב"ן, והוא במלחמות שם].

עמ' קיג "וכן משמע בר"ן (י, א)", אך בנדפס נכתב "וכן משמע בר"ן דע"א", והכוונה לדף ד ב' בדפי הרי"ף, אבל עורך מוה"ק משום מה שינה לדפי הגמ'.

בעמ' עה הערה 66: "ולכאורה צ"ל בנגעים". ולא ביאר המהדיר מאי סני ליה בגירסא הקיימת "שרצים".

ג. חידושי הלכות שמכתב-יד

לכאורה עיקר חידושו של הספר הוא בהבאתם של החידושים שמכתב-יד, שכאמור היו מלפנים בספריית מוה"ק. על חידושים אלו נכתב במבואם: "שנדפסו ממנו קטעים במקומות שונים, אבל עד עתה לא יצא לאור במלואו"⁽¹⁾. אכן אור חדש!

אין הם מעיזים להפנות אייה בדיוק נדפסו "קטעים" אלו. אך מבדיקה קלה שערכתי התברר שכל החידושים מכת"י כולם ובמלואם! נדפסו בספר "מגנזי הגר"א" בשנת תשנ"ט, וכאמור לעיל (להלן: רעדיש). ולא זו בלבד, אלא שכל ההערות שנדפסו שם הועתקו במלואם למדור ההערות שבמוה"ק⁽²⁾. א"א שלא להתפלא על מינימום קרדיט שהיה צריך לתת לעורכו הקודם של כתה"י (הרב בצלאל בוסל נ"י).

לא ראיתי שום שינוי בין מה שנדפס אצל רעדיש לבין מהדו' מוה"ק, מלבד [שוב] כמה טעויות אצל מוה"ק של פיענוח לא נכון של ר"ת שהיו אצל רעדיש⁽³⁾, או סתם טעויות הקלדה⁽⁴⁾. מה שמעיד כי היתה כאן עבודת העתקה של ה"בחור הזעזער" ותו לא.

ההערות והצינונים שבמהדורת רעדיש נרשמו בתוך גוף החיבור [בתוך סוגריים רבועות], וראיתי שהם הועתקו במלואם לתוך החיבור הנוכחי, בתוך מדור ההערות, ופעמים בגוף החיבור ללא סוגריים (!) כך שהלומד סבור שכך הוא במקור הכת"י⁽⁵⁾! גם תוספות מועטות של מילים ש"הוכנסו" מאת העורך של רעדיש לתוך החיבור, בסוגריים כמובן, נכנסו ישירות לתוך מוה"ק

במבוא כתב (עמ' 8) "בח"ה השתדלנו לשמור על נוסח הדפוס על אף שהלשון בהרבה מקומות טעון תיקון, מלבד במקומות שא"א כלל להשאיר את הנוסח כנדפס, כגון חילופי לשונות זכר ונקיבה וכדומה". אבל בעמ' קפט: "לא מוכח האיסור שהיא עושה", ובנדפס יותר מתוקן: "שהוא עושה".

לה). למשל עמ' קיז ד"ה אבל אגן, באמצעו "ולפי דעת הסוכרים" צריך להיות בקטע חדש. ובעמ' קיח מתחיל קטע כך: "וזה וודאי אינו", אולם תיבות אלו הן המשך למש"ש בקטע הקודם "וכל הגאונים פוסקים דאין בישול אחר אפיה וזה וודאי אינו", כלומר אינו כדעת הסמ"ק.

לו). ראוי לציין כאן כבדרך אגב שזו שיטת עבודתם. כי גם ב"מעשה רב" שבמהדורתם, שאין שם כל חידוש מהמהדורה שיצאה לאור בשנת תרמ"ט מלבד פירסום הנהגות הגר"א שהועתק מכת"י ר' סעדיה, גם שם אין הם טורחים ל"עדכן" כי כת"י זה כבר נתפרסם פירסום רב בכמה מקומות, ובפרט בהוצאתו המהודרת והנפוצה של הרב זלושינסקי. כבוד-מדומה זה, גורם לבזבוז כספים וגניבת דעת. וד"ל.

לו). כך גם ההפניות השונות לביאור הגר"א נעתקו כולם משם, עם "קנייתן בשינוי" אחד: אצל רעדיש הפנו לפי הסעיפים של השו"ע, ואילו המהדיר הפנה כפי דבריו במבואו: "על פי הדפוסים הרבים שיש בהם סימנים קטנים ודלא כמהדורת ווילנא וחלק מהמהדורות של השולחן ערוך שנדפסו בימינו שבהם אין סימנים קטנים בביהגר"א" [כמובן שזה לא מדויק, כאילו שהדפוסים הרבים הם עם הס"ק. גם מ"ש "ווילנא" הוא טעות וצ"ל לעמבערג, שזו המהדורה הנפוצה ביותר, ונכנסה ל"צורת הדף" הרגילה של השו"ע].

בעמ' צה הערה 123 הם התבלבלו וצינו מגנזי הגר"א: "סימן רנו, ד", והכוונה לסעיף ד', ולשיטת עבודתם היו צריכים לקנות בשינוי ע"י הציון לס"ק ט"ו שם [ראה עוד בילבול כע"ז להלן על ההערה 41 שבעמוד קיז].

לח). עמ' עב סוד"ה אמר רב: "ואם כן אמר שמוטר לשרוף", היה כתוב בר"ת וא"כ, ופיענוחו האמיתי "ואחר כך". [ואגב יש שם ט"ס אחר, דנכתב שם "ותירץ רבינו דמוזה לבד לא לא הוי מוכח כלל", ויש למחוק תיבת "לא" אחת]. עמ' סו: "והשתא אפירוש לדין אם ידליק", היה כתוב "אפיי", וכמובן פתיחתה "אפילו".

עמ' צא ד"ה כל היכא: "ואמר רבינו מכל מקום ר"א מחי ור"ש מסי דוקא", התיבות מכל מקום מוזרות, והיה כתוב מ"מ, וכפיה"ג הפיענוח הוא "מפני מה", אף שהל' מגומגם בלא"ה, וכדרכו של חיבור הח"ה.

בעמ' קטז ד"ה מי סברת, נכתב: "ובין צונן", ויש לתקן ל"ובין צונן".

לט). עמ' קז "דהיכי דהוי צונן ופתי ביה מרק אסור", כמובן צ"ל ואכתי, ואצל רעדיש הוא נכון. [ואולי צ"ל: ואית].

בהשמטת הסוגריים^(א). זהו הוכחה ברורה שהם בעצם השתמשו במהדור' רעדיש והעתיקו הכל לתוך מהדורתם, כמובן מבלי איזכור, אף ברמיזה^(ב).

זאת ועוד: אצל רעדיש נדפס במלואם כל החידושים שבכת"י, אף את אלו שנראה לפום ריהטא כי אין בהם תוספת על הנדפס. אלא שצויין אצלו בציון מיוחד לפני כל קטע: אילו מן הקטעים הם אומר הבא מן החדש, אילו יש בהם תוספת כלשהו, ואיזה שאין בהם תוספת כלל. במהדורת מוה"ק בחרו כאן לחסוך בנייר, וכך נכתב במבואם: כי יש חידושים שבכת"י הנוסח יותר מתוקן מהנדפס, אבל רק במקומות ש"אין שום תוספת כלל וכלל ואין בהם תועלת" נמנעו מלהדפיסם [ורק ציינו בהערות שכן נמצא גם בכת"י]. אבל באמת השמיטו קטעים חשובים, שבהם הנוסח יותר מבורר ומדויק מאשר הנדפס^(ג).

גם כאן החלוקה לקטעים לוקה בחסר^(ד).

גם הערות מינימאליות ומקבילות לוקים בחסר גדול^(ה) [מלבד הערותיו של רעדיש, המצילות קצת על המצב בח"ה הנדפס].

(מ). למשל, בעמ' צד: "כתב הרא"ש (סימן כב) בשם רבינו יונה", אבל ברעדיש איתא "כתב הרא"ש [סימן כב בשם ר' יונה]", כלומר תיבות "בשם רבינו יונה" אינם בכת"י אלא מדברי העורך של רעדיש. בעמ' קה ד"ה אמר רבא תוקן בפנים בלא סוגריים 'רמב"ן' במקום מה שהיה כתוב בכת"י 'רמב"ם', ואצל רעדיש הוא בסוגרים עגולות, ורבעות כמקובל.

(מא). עמ' סח: "דבר"ה אלא כתבו תימה תרתי", תיבת "כתבו" הינה תוספת העורך של רעדיש להבנת הדברים. עמ' עג ד"ה הדלקת נר: "עייין פירוש התוספות", תיבת התוספות היא תו' העורך. בדף ל"ו ישנו קטע שלם (ד"ה אי אמרת בשלמא) שנכתב בסופו: "א"ה בלבוש דברים יש כאן מת"ט [אוצ"ל: מתוע"ס]", ורעדיש הוסיף [מתוקן בפנים ע"פ השערה], וראה זה פלא, במהו' מוה"ק "תוקנו" כל הבלבולים, והשערת רעדיש נכנסה אצלם לתוקף.

(מב). בעמ' צז: "ותו ממה דאמרינן לייט אביי אמאן דמצלי עם דמדומי חמה". אצל רעדיש העירו [בסוגריים] דלפנינו אי' בגמ' ברכות כט ב' לייטי עלה במערבא. אצל מוה"ק נכנסה הערה זו להערה 126. ויש להעיר, כי גם בביאורו [הנכתב בכת"י] כתב לייט, ונראה דכן היא גי' רבינו בגמ', דכן דרכו של אביי במקומות טובא (עי' ברכות כט א' ובשבת קכ ב' ובפסחים קד א' תענית כט ב' מ"ק יב ב' קידושין לג ב' ושם עא ב'), ובמערבא אשכחן רק פ"א בברכות נט א'. וביר"ד סי' רס"ב לשון רבינו לייטי במערבא. ונראה דבכוונה רבינו לא גריס במערבא, דהא ביר' ברכות רפ"ד אדרבה אמרו דמצוה להתפלל עם דמדומי חמה (וע' הקדמת בעל תוספות ירושלים לספרו).

(מג). כגון הקטע בעמ' עז (ראה שם הע' 75) או עמ' צ (הע' 103), בכת"י הנוסח בשניהם משופר יותר.

(מד). עמ' צז "ובענין מהיכן חשבינן יום יש שלוש שיטות", היה ראוי להיות בקטע נפרד, כמובן.

(מה). עמ' צח צט: "ועוד אמר רבינו", יש לציין לביהגר"א סי' נ"ח סק"ח [ואף סותר לדבריו שם. ועי' ביאור"ל שם, ובתומעש"ר אות יט, ועוד]. לעומת זאת, הערה 130 שם (המציינת לביהגר"א סי' רסא ותנט) לקוחה ללא ספק מהערת רעדיש שלא חילק את הקטע הארוך שם [רעדיש לא חילק כלל לקטעים] וכוונת הציון הוא לדבריו לעיל מיניה. עמ' עג "הנך נפישן פרש"י בשם נראה דצ"ל בשתיים", בדברי אליהו מביא שמועה נוספת מהגר"א לפרש דברי רש"י אלו (וראה פנינים משולחן הגר"א, ר"ד אליאך).

עמ' צט ד"ה כוכב: "וקשה דלמ"ל האי סימנא", הקו' נמצאת גם בשנו"א (הובא בעמ' צב). והמהדיר, שלא הבין לאשורו, נתקשה בהערה 133 "קושיא זו צ"ב".

בעמ' קיז הערה 41 הם מפנים למקבילה לביהגר"א סי' תנ"א ס"ק נ"ט. הסיבה להפנייתם טמונה בכך שרעדיש מציין לביהגר"א תנא, כא. רעדיש ציין לסעיפי השו"ע ובסעיף זה ישנו לס"ק נ"ט. אמנם, באמת נידון הגר"א נמצא בסעי' כ"ב בשו"ע וביהגר"א ס"ק ס"ו חולק על דברי השו"ע, עיי"ש. גם הערה 40, המפנה לביהגר"א סי' תנ"א ס"ק כ"ה וכ"ו, אינה במקומה, והיה צריך להפנות לביהגר"א בס"ק ה', שזה מקביל ממש לדבריו כאן, דהרי"ף איירי בעירוי מכ"ר ולא בכלי שני, דלא כהרמ"א שם השו"ע בס"ה, וכמו שתמה שם הגר"א. אין לי ספק כי המהדיר לא הבין את חידושי הגדולים של הגר"א בהוראות אלו.

ד. הוספת חידושי הגר"א ממקורות אחרים

כדרכם של הרבנים דרושקאוויץ ומובשוביץ, ואולי בכדי לעבות את החיבור, מלבד הכנסת פירוש המשניות שנו"א כאמור, נוספו לחיבורנו כמה קטעים בביאור הגמ' במסכתין מליקוטים מכמה מספרי הגר"א, כדוגמת: אמרי נועם (עמ' סב"ט קסב), מפירושו על ספר משלי (עמ' קסט רי), פירושו על ספר ישעיה (שם וקצא), אדרת אליהו על התורה (עמ' קמג וקסח), אליהו רבה על משניות טהרות (עמ' קעג קעד קעה), מכשירין¹² (עמ' רה) קינין (עמ' רו"ח) וידיים (עמ' קמח וקפה), שנות אליהו על זרעים (עמ' קצ), פירוש על הגדה של פסח מאת הגרמ"מ ז"ל (קע), כתר תורה מהמגיד מפלאצק (עמ' רא). ואף משמועות רחוקות דמיתאמרא בשמיה (עמ' קסט מחשק שלמה¹³), עמ' קסג קסד מדברי שאול¹⁴, ואף מהספרים דברי אליהו (עמ' קנו רט"א) וקול אליהו (עמ' קצו).

לא ברור מה מדברי הגמ' ראו לפרש ומה לא, הלא בסדרת "שדה אליהו" נדפסו שלושה כרכים מלאים מליקוטים שונים מאת הגר"א על סדר מסכתין, וכן בעוד כמה ספרים מליקוטים בשם רבינו, ובקול אליהו ודברי אליהו עצמם יש קטעים נוספים בשם רבינו¹⁵. עכ"פ בחר העורך מדי פעם להביא פירוש שמצא חן בעיניו לחברו לספרנו.

לפעמים הביאו קטעים שלא ממש נוגעים לפירוש הסוגיא, ולא מובן מדוע האריכו להביאו¹⁶. בעמ' קעג הביאו לפתע את "הגהות הגר"א" על אתר, למרות הרבה הגהות של הגר"א שנדפסו לאורך המסכתא ולא ראו להביאן. באופן עוד יותר תמוה הביאו קטע בעמ' קצ ולא צויין כלל מהיכן הדברים מצוטטים! (והוא ממעשה רב¹⁷). בעמ' קצח הביאו קטע בשם "חידושי הלכות שבת, מרשימת תלמיד הגר"א", ולא ברור כלל מדוע הביאום שם, ונדפס הכל במקומו בספרם על דף מ"ט (עמ' קל).

מו). הביאו את כל הקטע מהס' אמרי נועם, שבסופו נדפס חידוש אחד עמ"ס שבת. בקטע זה ישנם הרבה ציונים בסוגריים עגולות, המהדיר העתיק כל הציונים אליו בפנים, מלבד כמה מקבילות חשובות להבנת העניין, שהשמיט לחלוטין ולא ציינם אפי' בהערות אצלו (הפנייה לביהגר"א על אגדת רבב"ח, לפי' על משלי בענין חמדה ותאוה, ולפירושו על ספר יונה). ציונים אלו נראה שיצאו מתחת ידו של הרב שלמה הכהן מווילנא.

מו). בספר מנחת יהודה, מהגר"י אפשטיין, תלמיד וואלאזין, על דף י"ב ראה להביא מהאליה רבה למכשירין פ"ד מ"ה. במוה"ק אכן הביא אותה בהעתקה מלאה, אך רק במדור ההערות, והיה ראוי להדפיסה בפנים החיבור [גם לדרך ס"ב הביא המנחת יהודה מהגר"א לידיים, וזאת הביאו בפנים הספר בעמ' קמח].

מח). ויש שם טעות סופר דמוכת, "אבל מי שאינו אורך ימים", וכמובן צ"ל מי שהוא אורך ימים. ואצל דרושקאוויץ נדפס כראוי.

מט). שמועה שהמהדיר בעצמו העיר כי הובאה במקו"א (סו"ס גאון יעקב) בשם הגרא"ל קצנלבוך מבריסק.

נ). הובא בדברי אליהו. פעמים המהדיר כותב "דברי אליהו", ופעמים מביא את ה"מקור" של הדברי אליהו.

נא). ודרושקאוויץ הביא זאת בשם ס' רפואת העם [מקורו של הדברי אליהו].

נב). כמו לדרך כ"א והבור ריק אין בו מים, ודרושקאוויץ הביאה [ויש פירושים רבים שאפשר לסדרם ע"ס מסכתין ולא הובאו אצל השדה אליהו, וכדוגמת פירוש רבינו באדרת אליהו במדבר (כג, ד') על הא דהלל בשבת דף לא א'].¹⁸

נג). עמ' קנב העתיקו באריכות מליקוטי הגר"א על הרמב"ם, בדין כמהין ופטירות. זה לא קשור כלל אלינו, וגם הדיבור המתחיל המודגש, אינו נכון. כל הקטע קשור לסוגיא בעירובין, ועכ"פ אחר שהדפיסה, היה ראוי לציין למקבילתו בביאורו לשו"ע סי' שפ"ו [וכמובן יש אריכות עצומה אצל תלמידי הגר"א לבאר חידוש נורא זה להלכתא, דלא כדעת רי"ף רמב"ם רא"ש].

נד). ומתוך ההערה שם 9 "ובספר מעשה רב הובא לעיל בקטע הקודם", יעמוד המעיין על זאת שמקור הקטע הוא מן המעשה"ר. בהערה 7 על הקטע הנ"ל מביא המהדיר "כתב רנ"ה" וכו', ולא מפרט לנו היכן מקור דבריו של רנ"ה בזה [באמת הוא מביאורי

יש לציין ששני קטעים חשובים, שמקורם מוסמך ביותר כי באו מהגר"א ז"ל, ונדפסו בשנות אליהו זרעים בסופו ב"ליקוטים", לא באו בספרינו משום מה¹⁷.

גם חידושי אגדה מרבינו, מהם אשר מכת"ק ממש!, משום מה לא זכו להכנס לתוך הספר: ב"פירוש על כמה אגדות" ווילנא שנת תק"ס, יש פירושי אגדה על דפים עז ב' וקד א' וקה א'. וב"ליקוטי הגר"א" ווארשא תרמ"ט נדפסו חידושי אגדה על דפים ב' א' י א', ובסופם נכתב "עד כאן הועתק מכ"י הגאון בעצמו".

למרות שביאורי הגר"א על ברכות נחלקו לב' ספרים, הלכה ואגדה (אמרי נועם, וביאורי אגדות), מ"מ במסכת שבת אין די בביאורי האגדה להשלים לספר בפנ"ע, ואידי דזעיר מירכס, והיה מן הראוי לצרפן לחיבור זה [ולא גרע משאר ליקוטי שמועות, ואף בדברי אגדה עצמם, שהוכנסו לחיבור].

בסידור הגר"א על המעש"ר]. יש כאן חוסר מקצועיות מוחלטת [כך נהג בעוד מהערותיו, כגון עמ' קעט הערה 2 "ולא ס"ל לרבינו כיסוד המאירי" וכו', ולא ציין כלל לאיזה מאירי מכיין].

אגב, על קטע זה ממעש"ר שינה המהדיר ממנהגו, והעתיק (הערה 5) באופן מוזר באריכות מופלגה ג' קטעים, הא' מס' עבודת הגרשוני עה"ת (ווילנא תרמ"ה), הב' מס' דברי שאול עה"ת, הג' מס' הגאון החסיד מווילנא (בצלאל לנדוי). בכל שלושת הקטעים מובאים דברים תמוהים וצ"ע, והיה יותר מן הראוי להעתיק את דברי האחרונים הרבים שדנו ונו"נ בשיטת הגר"א בנושא זה. ואכמ"ל.

נה). פירושו לדף ג' ע"ב ואב"א אידי ואידי למטה מי' וכו'. וכן לדף כ"ב תנו רבנן מצות חנוכה וכו'. שניהם הובאו אצל דרושקאוויץ!